

GÖÇ, RUH SAĞLIĞINI NASIL ETKİLEMEKTEDİR?

Merve BAT TONKUŞ¹

Zeliha KALIN²

Özet

Göç kavramı, kişilerin gelecek yaşamlarının tamamını veya bir kısmını geçirmek amacıyla, sürekli ya da geçici bir süre için bir coğrafi olarak yer değiştirmeleri olarak tanımlanmaktadır. Savaş, etnik ya da dini çatışmalar, siyasi baskı, eşitsizlikler, işsizlik oranları, yoksulluk, daha iyi yaşam standartlarına sahip olma umudu, ailevi nedenler, sağlık bakım hizmetlerine yakınlık, iklim, doğal afetler gibi faktörler göç nedenleri arasında sıralanabilir. Göç etme durumu ile çevrelerini değiştiren kişilerde travma sonrası stres bozukluğu, anksiyete bozukluğu, depresyon bozukluğu, şizofreni ve buna bağlı bozukluklar, kültür şoku, yeti yitimi, özellikle göç eden kadın ve çocuklarda istismar, intihar düşüncesi/girişimi gibi birtakım ruhsal sorunlar görülmektedir. Göç eden bireylerin ruhsal sorunların giderilmesine yönelik bireysel/grup travma odaklı bilişsel davranışçı terapi, öyküsel maruz bırakma terapisi, Göz Hareketleriyle Duyarsızlaştırma ve Yeniden İşleme (EMDR) gibi psikososyal müdahale programları uygulanmaktadır. Ancak göç eden bireylere yönelik kanıt temelli psikososyal müdahale programlarının sayıca artırılmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu derleme çalışmasında, göç eden bireylerin ruhsal sorunlarını ortaya koyan alan yazının incelenmesi amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Göç, Ruh sağlığı, Psikososyal müdahale

MIGRATION, HOW DOES IT AFFECT MENTAL HEALTH?

Abstract

A geographical relocation of people for a permanent or temporary duration in order to spend all or part of their future lives is characterized as migration. War, ethnic or religious conflicts, political pressure, inequities, unemployment rates, poverty, hope for improved living standards, familial reasons, proximity to health care services, climate, and natural catastrophes are all factors that might lead to migration. People who have changed their environment owing to migration experience post-traumatic stress disorder, anxiety disorder, depression disorder, schizophrenia and related disorders, culture shock, handicap, abuse, and suicidal ideation/attempt, especially among migrating women and children. Immigrants' mental difficulties are treated with psychosocial intervention methods such as individual/group trauma-focused cognitive behavioral therapy, narrative exposure therapy, and Eye Movement Desensitization and Reprocessing (EMDR). However, the number of evidence-based psychological intervention programs for immigrants must be increased. The goal of this review is to look at the research that indicates immigrant mental problems.

Keywords: Immigration, Mental health, Psychosocial intervention

¹ Öğr. Gör., İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Hemşirelik Bölümü, İstanbul, Türkiye. batmerve@gmail.com, ORCID: 0000-0002-1046-6862

² Arş. Gör., İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Hemşirelik Bölümü, İstanbul, Türkiye. zeliha.kalin@yeniuyuzyl.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2548-7594

GİRİŞ

Göç, kişilerin gelecek yaşamlarının tamamını veya bir kısmını geçirmek amacıyla, sürekli ya da geçici bir süre için coğrafi olarak yer değiştirmeleridir (Akarçay, Ak, 2018, s.189; İncili, Akdemir, 2016, s.119). Göç eden kişiler için genel olarak “göçmen” tanımı kullanılmakta olup, göç etme kararı kişilerin kendi isteği ile ya da zorunlu haller nedeniyle verilmiş olabilir (Akıncı, Nergiz, 2015, s.63). Mülteci ise, ülkesinde ırk, din, sosyal konum, siyasal düşünce farklılıkları gibi nedenlerle kendisini baskı altında hisseden ve ülkesine haklarının savunulması ve adil olunması hususunda güvenini kaybeden kişilerin başka bir ülkeye sığınma talebinde bulunarak, o ülke tarafından kabul edilmesi anlamına gelmektedir (Çelik vd., 2018, s.298). İç göç, herhangi bir ülkenin sınırları içinde oluşan göçlerdir ve mevsimlik ve sürekli göç olmak üzere ikiye ayrılmaktadır; dış göç ise, bir ülkeden başka ülkelere yapılan göçlerdir (Bostan, 2017, s.3; Koçak, Terzi, 2012, s.169). Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) 2021 yılında yayınladığı raporda, Dünya’da 281 milyon uluslararası göçmen ve 82,4 milyon zorla yerinden edilmiş mülteci ve sığınmacıların olduğu bilgisi yer almaktadır (World Health Organization, 2021). OECD (2021) verilerine göre, en fazla göç alan ülkeler; dünyada Amerika, Avrupa’da ise Almanya’dır (OECD, 2021). Türkiye’de 1950’li yıllardan itibaren sanayileşme ve tarımda makineleşme sürecinden kaynaklanan sosyoekonomik yapıdaki önemli gelişmeler iç göçe ve 1960 yılının ortalarından itibaren de dış göçe neden olmuştur (Sal, 2020, s.2; Yıldırım, 2004, s.26). Türkiye’de kırdan kente artan hızlı göçler, kır-kent nüfus oranında çarpıcı farklılaşmalara ve 1980-1990 yılları arasında Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde yaşanan siyasi ve toplumsal olaylar nedeniyle sosyokültürel ve ekonomik değişimlere neden olmuştur (Öztürk, Altuntepe, 2008, s.1594; Yılmaz, Çitçi, 2011, s.263). Bu göç hareketi ile birlikte sağlık, eğitim, çarpık kentleşme, sosyal güvenlik, ruhsal sorunlar (travma sonrası stres bozukluğu, depresyon vb.) gibi birtakım sorunlar ortaya çıkmıştır (Yıldırım, 2004, s.4).

Göç, tüm toplumsal olaylarda olduğu gibi birçok faktör tarafından etkilenmektedir. Göç etme nedenleri arasında; savaş, etnik ya da dini çatışmalar, siyasi baskı, eşitsizlikler, işsizlik oranları, yoksulluk, daha iyi yaşam standartlarına sahip olma umudu, ailevi nedenler, sağlık bakım hizmetlerine yakınlık, iklim, doğal afetler gibi faktörler sayılabilmektedir. Yine toplumsal sistem içinde mekânsal eşitsizliklerin ya da dengesizliklerin varlığı da göç nedenleri arasında sayılabilmektedir (Bhugra, Becker, 2005, s.19; Matlin vd., 2018, s.3). Travma sonrası stres bozukluğu (TSSB), duygudurum bozukluğu ve depresyon, başta mülteciler ve yakın zamanda gelen sığınmacılar olmak üzere uluslararası göçmenler arasında en sık bildirilen durumlardır (World Health Organization, 2018). Türkiye’de Avrupa Komisyonu tarafından desteklenen bir araştırmada, Suriyeli mültecilerin depresyon, travma sonrası stres bozukluğu (TSSB) ve anksiyete bozuklukları yaşadıkları ve psikolojik destek verilmesi ile yaşam kalitelerinin arttığı ve ruh sağlıklarında iyileşme olduğu bildirilmiştir (World Health Organization, 2022). Bu derleme çalışmasında, göç eden bireylerin ruhsal sorunlarını ortaya koyan alan yazının incelenmesi amaçlanmaktadır.

GÖÇ EDEN BİREYLERİN RUHSAL SORUNLARI

Kişilerin göç etme durumu ile çevre değiştirmesi sonucu ortaya çıkan ruhsal sorunlar ilk kez 1678 yılında Johannus Operius tarafından ele alınmıştır (Solgun, Durat, 2017, s.139). Savaş, çatışma, büyük doğal afetler gibi durumlar çok fazla sayıda nüfusun göç etmek zorunda kalmasına yol açan zorlayıcı faktörlerdir ve bu faktörler nedeniyle yaşadığı coğrafyadan ayrılan kişilerde fiziksel, ruhsal ve sosyal birtakım olumsuzluklar görülebilmektedir (International Organization for Migration, 2009; Kälın, Schrepfer, 2012, s.36). Göç eden bireylerde görülebilecek olası uzun dönem ruhsal sorunlar DSM-5’te travma

sonrası stres bozukluğu (TSSB), akut gerginlik bozukluğu, disosyatif bozukluk, yaygın kaygı bozukluğu, yıkıcı duygudurumu düzenleyememe bozukluğu, yeğin (majör) depresyon bozukluğu ve şizofreni olarak sınıflandırılmıştır (Amerikan Psikiyatri Birliği, 2013). Türkiye’de Suriyeli mülteci çocuklar ile ilgili yapılan bir araştırma sonucunda; çocukların %74’ünün ailesinden birinin ölümüne şahit olduğu, %60’ında depresyon, %45’ide TSSB belirtilerinin bulunduğu, %22’sinin saldırgan davranışlar sergilediği ve %65’inin işlevsellik düzeyini ciddi şekilde azaltacak derecede psikosomatik belirtiler gösterdiği bildirilmiştir (Özer vd., 2016, s.36). Bogic ve arkadaşlarının (2015) savaş mültecilerinin uzun vadeli ruh sağlığını inceledikleri sistematik derlemede; mültecilerde depresyon, TSSB ve anksiyete bozukluklarının görüldüğü ve sosyo-ekonomik durumun özellikle depresyon ile ilişkili olduğu saptanmıştır. Sığınmacı/mülteci bireyler ile yapılan benzer çalışmalarda da literatürle paralel olarak kişilerin anksiyete, depresyon, psikosomatik belirtiler, uyku bozuklukları, dikkat eksikliği, intihar, agorafobi ve travma sonrası stres bozukluğuna (TSSB) sahip oldukları belirtilmiştir (Hinton, Lewis-ferna, 2011, s.794; Mucci vd., 2020, s.8; Richter vd., 2020, s.256).

Anderson ve ark. (2015) çalışmalarında; Karayipler ve Bermuda’dan gelen göçmenler arasında, Güney Avrupa’dan gelenlere kıyasla daha yüksek psikotik bozukluğa sahip oldukları ve göçle ilişkili psikososyal ve kültürel faktörlerin psikotik bozukluk riskine katkıda bulunabileceği görülmüştür. Birinci ve ikinci kuşak göçmenler arasında psikotik bozukluk riskinin incelendiği bir meta-analizde, göçmenler arasında artan şizofreni ve buna bağlı bozukluklar riskinin ikinci nesilde de devam ettiği bildirilmiştir (Bourque vd., 2011, s.904). Hollander ve ark. (2016) tarafından yapılan yerli İsveçliler ile göçmen ve mülteciler arasında şizofreni ve diğer affektif olmayan psikotik bozukluk görülme durumunu inceledikleri bir kohort çalışmasında, 8,9 milyon kişiden, yıllık takip sırasında 3704 affektif olmayan psikotik bozukluk vakası tespit edildiği, psikoz kaba insidans hızının 100.000 kişide yerli İsveçlilerde 38,5, göçmenlerde 80,4 ve mültecilerde 126,4 olduğu ve mültecilerin, benzer menşe bölgelerinden gelen mülteci olmayan göçmenlere ve İsveç doğumlu nüfusa kıyasla, şizofreni ve diğer affektif olmayan psikotik bozukluk riskinde artış olduğu saptanmıştır.

Göç eden bireylerde kültür şoku, yeti yitimi, kayıp-yas, istismar ve intihar DSM-5 kapsamı dışında kalan sorunlar olarak sayılabilmektedir (American Psychiatric Association, 2010; Samhsa, 2014; Solgun, Durat, 2017, s.140; Tuzcu, Bademli, 2014, s.63; Vatanserver, Erden, 2018, s.177).

Kültür şoku, göç eden bireylerde, yerleşmek amacıyla gittikleri çevrede ortalama beklentilerinin aksine, daha yabancı ve beklenmedik bir çevre ile karşılaşma durumlarında görülmektedir (Furnham, 2019, s.1832). Kültür şoku yaşıyan bireylerde bu duruma bağlı olarak stres ve sosyal izolasyon gibi ruhsal sorunlar beraberinde bulunmaktadır (Solgun, Durat, 2017, s.142). Goldstein ve Keller (2015) çalışmalarında, öğrencilerin kültür şokunu içsel duygusal veya bilişsel faktörlerden (başarısız stres yönetimi, kimlik karmaşası veya önyargı) ziyade dış çevredeki (dil, iletişim ve çevre) farklılıklara bağlama eğiliminde olduklarını bulmuşlardır. Li (2016) çalışmasında göç sonrası stres nedenleri arasında kültürleşme, sosyal izolasyon, iletişim güçlüğü ve iş bulma gibi sorunların olduğunu belirlemiştir. Türkiye’de yapılan benzer çalışmalarda da göçmen kadınların düşük benlik saygısı, depresif duygulanım, korku, suçluluk, yalnızlık ve öfke hissettikleri ve sosyal izolasyon yaşadıkları belirlenmiştir (Tuzcu, Ilgaz, 2015, s.62).

Yeti yitimi, savaş, yoksulluk ve büyük doğal afetlere bağlı olarak göç etme durumunda kalan bireylerde karşılaşılan bir durumdur. Türkiye’de, Suriyeli mülteciler arasında yeti yitimi olan bireylerin mevcut olduğu yapılan çalışmalarda bildirilmiştir (Türk Tabipleri Birliği, 2016). Çatışma, savaş gibi travmatik olaylara maruz kalan kişilerde, anksiyete, TSSB

depresyon gibi ruhsal sorunlarla sık karşılaştıkları ve bu sorunların da yeti yitimi riskini artırdığı belirtilmektedir (Gümüş, Yiğitalp, 2020, s.33). Ancak literatürde göç eden bireylerde yeti yitiminin incelendiği yeterince araştırma bulunmamaktadır.

Kayıp ve yas; kayıp, kişiler tarafından anlamlı ve değerli olan bir şeyden ölüm ya da ölüm dışındaki durumlar nedeniyle mahrum kalmak olarak tanımlanmaktadır; yas ise, kayıp deneyimiyle ortaya çıkan üzüntü ve huzursuzluk ile nitelenen bir duygudur. Kişilerin yaşadıkları kayıp sonrasında sağlıklı bir yas süreci geçirmeleri gerekmektedir (UNICEF, 2017). Ancak, suçluluk, pişmanlık, yalnızlık gibi duygular ve geçmişteki kayıpların işlenememesi vb. durumlar yas sürecini olumsuz etkileyebilmektedir ve kişilerde bu süreçte normal yas tepkileri yerine, aşırı/abartılmış tepkiler, inkâr durumları ve psikotik birtakım bozukluklar görülebilir (Bildik, 2013, s.227). Kokou-Kpolou ve ark. (2020) travma ve yasa maruz kalan yetişkin mülteciler arasında yaşla ilgili bozukluklar ve ruh sağlığı sonuçları arasındaki ilişkileri inceledikleri sistematik derleme çalışmasında, yaşlı olmak, birinci derece yakının travmatik ölümü, çoklu kayıplar, TSSB, depresyon gibi durumların varlığının yas sürecinin uzaması için risk faktörleri olduğunu bildirmişlerdir. Lacour ve ark. (2020) mülteciler ile yaptıkları çalışmada, duygu düzenlemedeki zorluklar ve düşük algılanan öz-yeterlik ile uzamış yas bozukluğu arasında bir ilişki olduğunu belirlemişlerdir.

Istismar, literatürde özellikle göç eden kadın ve çocukların istismar mağduru oldukları bildirilmektedir (Yücel vd., 2021, s.362). Türkiye’de yapılan çalışmalar, göç eden kadınların cinsel istismara, tacize ve ayrımcılığa maruz kaldıklarını belirtmektedir (Kurtuldu, Şahin, 2018, s.42). İçişleri ve Adalet Bakanlıklarının TÜİK için hazırladığı Suça Sürüklenen ve Suç Mağduru Çocuklar Raporu’na göre, 2014 yılında 170 mülteci/göçmen çocuğun cinsel istismara uğradığı; bu sayının 2017 yılında 1421’e yükseldiği ve cinsel istismara uğrayan çocukların %90’ını Suriyeli çocukların oluşturduğu bildirilmiştir (Euronews, 2019).

İntihar, son yıllarda yapılan çalışmalarda göç, intihar girişimi için risk faktörü arasında sayılmaktadır (Karataş vd., 2020, s.1; Şen Tepe vd., 2018, s.774). Forte ve ark. (2018) yaptıkları literatür taraması sonucunda, göçmenler arasında yerli nüfusa göre daha yüksek intihar davranışı görüldüğünü ve ölüm oranlarının yüksek olduğunu intihar davranışı ile belirli menşe ülkeler arasında pozitif bir ilişki bulunduğunu ortaya koymuşlardır. Aynı çalışmada, göçmenler ve etnik azınlıklar için iletişim engelleri, statü kaybı, sosyal ağ kaybı ve kültürleşme faktörleri intihar davranışı için olası tetikleyiciler olarak belirlenmiştir. Saunders ve ark. (2019) yaptıkları çalışmada, mültecilerin, mülteci olmayan göçmenlere kıyasla daha fazla intihar girişiminde bulunma ve kendine zarar verme olasılığına sahip olduğunu saptamışlardır. 24 araştırmanın dahil edildiği bir literatür taramasında, Kuzey ve Doğu Avrupa ülkelerinden gelen göçmenlerin, göç geçmişi olmayan gruplara göre daha yüksek intihar oranlarına sahip olduğu ve Türkiye, Doğu Afrika ve Güney Asya’dan gelen genç kadın göçmenlerin risk grubu sayıldığı bildirilmiştir (Spallek vd., 2015, s.70).

GÖÇ EDEN BİREYLERE YÖNELİK PSİKOSOSYAL MÜDAHALELER

Göç eden bireylere yönelik psikososyal müdahaleler arasında bireysel/grup travma odaklı bilişsel davranışçı terapi, travma sistemleri terapisi, okul temelli yapılandırılmış müdahaleler, öyküsel maruz bırakma terapisi, Göz Hareketleriyle Duyarsızlaştırma ve Yeniden İşleme (EMDR), travma odaklı olmayan bilişsel davranışçı terapi bulunmaktadır.

Bireysel/grup travma odaklı bilişsel davranışçı terapi (BDT), psikoeğitim, bilişsel başa çıkma ve anlamlandırma, travmatik öyküyü geliştirme ve işleme, travma hatırlatıcılarını tekrar deneyimleyerek baş etmenin dahil olduğu bir programdan oluşmaktadır (Demirbaş, Bekaroğlu, 2013, s.21). Mültecilere bireysel travma odaklı BDT uygulandığı pilot bir çalışmada, müdahale sonrasında önemli ölçüde TSSB belirtilerinin azaldığı ve iyileştirmenin 6 ay sonrasında da etkisinin görüldüğü bildirilmiştir (Unterhitzenberger vd.,

2019, s.9). Kananian ve ark. (2020) Afgan mültecilere yönelik kültürel olarak uyarlanmış BDT uyguladıkları randomize kontrollü pilot çalışmalarında, mültecilerin TSSB, majör depresif bozukluk ve anksiyete bozuklukları belirtilerinin azaldığını, yaşam kalitelerinin arttığını ve 1 yıllık izlem sonucunda bu iyileşmenin korunduğunu saptamışlardır.

Öyküsel maruz bırakma terapisi (NET), Neuner ve ark. (2002) tarafından, özellikle savaş ve göç gibi travmatik deneyimler yaşayan kişi ve gruplara yönelik geliştirilmiştir. Her biri 90 dakikalık 5- 10 seans uygulanan NET, terapistin yönlendirmesiyle, danışan yaşamının kronolojik bir öyküsünü oluşturmaktadır (İkizer, 2020, s.8). Schauer ve ark. (2011) mülteci ve zorunlu göç eden çocuklara yönelik çocuk ve ergenlere özel öyküsel maruz bırakma terapisini (KIDNET) uyguladıkları randomize kontrollü bir çalışmada (RKÇ), müdahale grubundaki çocukların TSSB belirtilerinde azalma olduğu tespit edilmiştir. Ertl ve ark. (2011) Kuzey Uganda'da 12-25 yaş arası eski çocuk askerlere öyküsel maruz bırakma terapisini uyguladıkları RKÇ çalışmasında, müdahale grubunun TSSB belirtilerinin anlamlı düzeyde azaldığını bildirmişlerdir.

Okul temelli yapılandırılmış müdahaleler, şiddete maruz kalan altıncı ve yedinci sınıfa giden göçmen öğrenciler ile yapılmış Okullarda Travma için Bilişsel-Davranışçı Müdahalenin (CBITS) uygulandığı randomize, kontrollü bir çalışmada, öğrencilerin TSSB belirtilerinde önemli derecede azalma olduğu görülmüştür (Stein vd., 2003, s.607). Özellikle büyük afetler ya da devam eden terör tehdidi için geliştirilmiş olan Sınıf Temelli Müdahalenin, Filistinli mülteci çocuklara uygulandığı bir çalışmada, müdahale sonrasında çocukların travma belirtilerinde iyileşmeler olduğu bildirilmiştir (Khamis vd., 2004, s.71). Beehler ve arkadaşlarının (2012) 6-21 yaş grubundaki çocuklarda okul temelli Travma Odaklı BDT'nin göçmen çocuklarda görülen TSSB belirtileri üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla yaptıkları bir araştırmada, TSSB belirtilerinin önemli ölçüde azaldığı ve işlevsellik düzeylerinin arttığı belirlenmiştir. Ooi ve ark. (2016) Avustralya'da yaşayan savaştan etkilenen 10-17 yaşlarındaki göçmenler üzerinde grup ve okul tabanlı BDT'nin etkinliğini inceledikleri randomize kontrollü çalışma sonucunda, müdahale grubunun depresyon belirtilerinde azalma olduğunu saptamışlardır.

EMDR, özellikle travma sonrası belirtilerin azalmasına yardımcı olan bu yöntem Oras ve ark. (2004) tarafından travma geçirmiş 13 mülteci çocuğun tedavisindeki etkinliği incelenmiş müdahale sonrasında, çocukların işlevsellik düzeyinde artma, kaçınma semptomlarında belirgin bir iyileşme, depresyon ve TSSB belirtilerinde önemli ölçüde azalma olduğu bildirilmiştir. Savaş sonrası travma geçirmiş 33 göçmen çocuğa EMDR uygulanan bir RKÇ çalışmasında, müdahale grubundaki çocukların, kontrol grubundakilere kıyasla TSSB belirtilerinin azaldığı belirlenmiştir (Ahmad, Sundelin-Wahlsten, 2008, s.131). Yurtsever ve arkadaşlarının (2018) TSSB belirtilere sahip Suriyeli mülteciler ile yaptıkları EMDR girişimi sonrasında, mültecilerin TSSB ve depresyon belirtilerinde önemli ölçüde azalma görüldüğü ifade edilmiştir. Mülteci kampında bulunan TSSB belirtilerine sahip olan Suriyeli mülteciler ile yapılan benzer çalışmada da EMDR'nin mültecilerin sahip olduğu TSSB ve depresyon belirtilerini azaltmada etkili olduğu saptanmıştır (Acarturk vd., 2015, s.7).

Travma odaklı olmayan bilişsel davranışçı terapi, Faber ve Lee (2020), 4 yaşında bir oğlu olan, cinsel ve fiziksel istismar gibi birçok travma öyküsüne sahip mülteci bekar bir anneye, travma öykülerinden ziyade mevcut zorluklarına odaklanmayı tercih ederek travma odaklı olmayan psikoeğitim, beceri geliştirme ve bilişsel yeniden yapılandırmadan yararlanan 10 ayrı oturumda BDT uygulamışlardır. Annenin müdahale sonrasında anksiyete, depresyon ve stres düzeyinde azalma, yaşam kalitesinde artma ve intihar riskinde azalma tespit edilmiştir. Literatürde göç eden bireylere yönelik travma odaklı olmayan bilişsel davranışçı terapi uygulandığı çalışma sayısı oldukça sınırlıdır.

SONUÇ

Savaş, siyasi çatışma, kendini artık yaşadığı coğrafyaya ait hissedememe, eşitsizlik ve özgürlüklerin kısıtlanması nedenleri ile insanların başka coğrafyalara göç ettiği görülmektedir. Göç eden bireylerin yaşadıkları travmaya bağlı TSSB, anksiyete, depresyon gibi ruhsal bozukluklar ve göç ettikleri toplumda maruz kaldıkları kültürel sorunlar, yalnızlık, ayrımcılık vb. durumlar ruh sağlıklarını olumsuz yönde etkilemektedir. Literatürde bu ruhsal sorunların giderilmesi ya da azaltılması amacıyla birtakım psikososyal müdahalelerde bulunduğu ve bu müdahaleler doğrultusunda göç eden bireylerin yaşadıkları ruhsal sorunların giderildiği görülmektedir. Ancak göç eden bireylere yönelik kanıt temelli psikososyal müdahale programlarının sayısı oldukça azdır. Ülkeler tarafından göç eden bireylerin, özellikle azınlık grupta bulunan kadın ve çocukların göç durumundan ruhsal olarak nasıl etkilendikleri araştırılarak, mevcut ve olası ruhsal sorunları belirlenmeli ve bu sorunlara yönelik kişilerin sosyodemografik ve sahip oldukları kültürel özelliklerini göz önünde bulundurarak müdahalelerini gerçekleştirmeleri önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Acarturk, C., Konuk, E., Cetinkaya, M., Senay, I., Sijbrandij, M., Cuijpers, P., & Aker, T. (2015). EMDR for Syrian refugees with posttraumatic stress disorder symptoms: results of a pilot randomized controlled trial. *European Journal of Psychotraumatology*, 6, 27414. <https://doi.org/http://dx.doi.org/10.3402/ejpt.v6.27414>
- Ahmad, A., & Sundelin-Wahlsten, V. (2008). Applying EMDR on children with PTSD. *Eur Child Adolesc Psychiatry*, 17, 127–132. <https://doi.org/10.1007/s00787-007-0646-8>
- Akarçay, P., & Ak, G. (2018). Sosyolojik, Psikolojik ve Kuramsal Açından Göç Olgusu: Küreselleşmenin İnsani ve Vicdani Yüzü. *Kesit Akademi Dergisi*, 4(14), 188–202.
- Akıncı, B., & Nergiz, A. (2015). Uyum Süreci Üzerine Bir Değerlendirme: Göç ve Toplumsal Kabul. *Göç Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 58–83.
- American Psychiatric Association. (2010). Practice Guideline for the Assessment and Treatment of Patients With Suicidal Behaviors. In *The American journal of psychiatry*.
- Amerikan Psikiyatri Birliği. (2013). *Ruhsal Bozuklukların Tanısal ve Sayımsal Elkitabı* (E. Çev. Köroğlu, Ed.; Beşinci Ba). Hekimler Yayın Birliği.
- Anderson, K. K., Cheng, J., Susser, E., McKenzie, K. J., & Kurdyak, P. (2015). Incidence of psychotic disorders among first-generation immigrants and refugees in Ontario. *CMAJ*, 187(9), 279–286. <https://doi.org/10.1503/cmaj.150494>
- Beehler, S., Birman, D., & Campbell, R. (2012). The Effectiveness of Cultural Adjustment and Trauma Services (CATS): Generating Practice-Based Evidence on a Comprehensive, School-Based Mental Health Intervention for Immigrant Youth. *Am J Community Psychol*, 50, 155–168. <https://doi.org/10.1007/s10464-011-9486-2>
- Bhugra, D., & Becker, M. A. (2005). Migration, cultural bereavement and cultural identity. *Orld Psychiatry*, 4(1), 18–24.
- Bildik, T. (2013). Ölüm, kayıp, yas ve patolojik yas. *Ege Tıp Dergisi*, 52(4), 223–229.
- Bogic, M., Njoku, A., & Priebe, S. (2015). Long-term mental health of war-refugees: a systematic literature review. *BMC International Health and Human Rights*, 15(29). <https://doi.org/10.1186/s12914-015-0064-9>
- Bostan, H. (2017). Türkiye’de İç Göçlerin Toplumsal Yapıda Neden Olduğu Değişimler, Meydana Getirdiği Sorunlar ve Çözüm Önerileri. *Coğrafya Dergisi*, 35, 1–16. <https://doi.org/10.26650/jgeog330955>
- Bourque, F., Ven, E. Van Der, & Malla, A. (2011). A meta-analysis of the risk for psychotic disorders among first- and second-generation immigrants. *Psychological Medicine*, 41, 897–910. <https://doi.org/10.1017/S0033291710001406>
- Çelik, M. Y., Şen, A. T., Usta, H., & Usta, S. E. (2018). Avrupa Birliğinin Göç/Mülteci Politikası ve Sığınmacıların Ekonomik, Sosyal ve Kamusal İletişim Sorunları: Kastamonu Örneği. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 57, 296–315.
- Demirbaş, H., & Bekaroğlu, E. (2013). Evden uzakta olmak: Sığınmacıların/mültecilerin psikolojik sorunları ve alınacak önlemler. *Kriz Dergisi*, 21(1-2-3), 11–24. https://doi.org/10.1501/Kriz_0000000334
- Ertl, V., Pfeiffer, A., Schauer, E., Elbert, T., & Neuner, F. (2011). Community-Implemented Trauma Therapy for Former Child Soldiers in Northern Uganda A Randomized Controlled Trial. *JAMA*, 306(5), 503–512. <https://doi.org/10.1001/jama.2011.1060>
- Euronews. (2019). *Suriyeli kız çocukları Türkiye’de cinsel istismarın en büyük mağduru oldu: Artış yüzde 736*. <https://tr.euronews.com/2019/10/26/suriyeli-kiz-cocuklari-turkiyede-cinsel-istismarin-en-buyuk-magduru-oldu-artist-yuzde-736>

- Faber, J., & Lee, E. (2020). Cognitive-Behavioral Therapy for a Refugee Mother With Depression and Anxiety. *Clinical Case Studies*, 1–19. <https://doi.org/10.1177/1534650120924128>
- Forte, A., Trobia, F., Gualtieri, F., Lamis, D. A., Cardamone, G., Giallonardo, V., Fiorillo, A., Girardi, P., & Pompili, M. (2018). Suicide Risk among Immigrants and Ethnic Minorities: A Literature Overview. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 15(7), 1438. <https://doi.org/10.3390/ijerph15071438>
- Furnham, A. (2019). Culture Shock: A Review of the Literature for Practitioners. *Psychology*, 10(13), 1832–1855. <https://doi.org/10.4236/psych.2019.1013119>
- Goldstein, S. B., & Keller, S. R. (2015). U.S. college students' lay theories of culture shock. *International Journal of Intercultural Relations*, 47, 187–194. <https://doi.org/10.1016/j.ijintrel.2015.05.010>
- Gümüş, F., & Yiğitalp, G. (2020). Uzun süreli terör eylemlerinin olduğu bölgede yaşayan veya tank olan bireylerde travmatik stres, anksiyete ve depresif belirti sıklığı. *Journal of Psychiatric Nursing*, 11(1), 28–34. <https://doi.org/10.14744/phd.2020.16362>
- Hinton, D. E., & Lewis-ferna, R. (2011). The Cross-Cultural Validity of Posttraumatic Stress Disorder: Implications For DSM-5. *Depressin and Anxiety*, 28, 783–801. <https://doi.org/10.1002/da.20753>
- Hollander, A. C., Dal, H., Lewis, G., Magnusson, C., Kirkbride, J. B., & Dalman, C. (2016). Refugee migration and risk of schizophrenia and other non-affective psychoses: Cohort study of 1.3 million people in Sweden. *BMJ (Online)*, 352, 1–8. <https://doi.org/10.1136/bmj.i1030>
- İkizer, G. (2020). Travmaya nitel ve öznel bir bakış: Öyküsel terapi yaklaşımları. *Ayna Klinik Psikoloji Dergisi*, 7(43), 1–19. <https://doi.org/10.31682/ayna.497048>
- İncili, Ö. F., & Akdemir, İ. O. (2016). Yerinden Edilmişliğin Coğrafi Analizi: Kilis'te Suriyeli Sığınmacılar. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 34, 118–133.
- International Organization for Migration. (2009). *Environment and Climate Change: Assessing the Evidence* (F. Laczko & C. Aghazarm, Eds.).
- Kälin, W., & Schrepfer, N. (2012). *Protecting People Crossing Borders in the Context of Climate Change Normative Gaps and Possible Approaches*.
- Kananian, S., Soltani, Y., Hinton, D., & Stangier, U. (2020). Culturally Adapted Cognitive Behavioral Therapy Plus Problem Management (CA-CBT+) With Afghan Refugees: A Randomized Controlled Pilot Study. *Journal OfTraumatic Stress*, 33, 928–938. <https://doi.org/10.1002/jts.22615>
- Karataş, S., Bat Tonkuş, M., & Çevik Durmaz, Y. (2020). Pandemi Sürecinde İntihar: Riskli Gruplara Yönelik Bir Değerlendirme ve Yaklaşım. In N. Gürhan (Ed.), *Pandemide Psikiyatri Hemşireliği* (1. Baskı, pp. 1–7). Türkiye Klinikleri.
- Khamis, V., Researcher, P., Macy, R., & Psychology, T. (2004). The Impact of the Classroom/Community/Camp-Based Intervention (CBI®) Program on Palestinian Children. In *US Agency for International Development and SAVE report on Palestinian children2*.
- Koçak, Y., & Terzi, E. (2012). Türkiye'de Göç Olgusu, Göç Edenlerin Kentlere Olan Etkileri ve Çözüm Önerileri. *Kafkas Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(3), 163–184.
- Kokou-Kpolou, C. K., Moukouta, C. S., Masson, J., Bernoussi, A., Cénat, J. M., & Bacqué, M.-F. (2020). Correlates of grief-related disorders and mental health outcomes among adult refugees exposed to trauma and bereavement: A systematic review and future

- research directions. *Journal of Affective Disorders*, 267, 171–184. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2020.02.026>
- Kurtuldu, K., & Şahin, E. (2018). Göçün Kadın Yaşamı ve Sağlığı Üzerine Etkileri. *Ordu University Journal of Nursing Studies*, 1(1), 37–46.
- Lacour, O., Morina, N., Spaaij, J., Nickerson, A., Schnyder, U., von Känel, R., Bryant, R. A., & Schick, M. (2020). Prolonged Grief Disorder Among Refugees in Psychological Treatment—Association With Self-Efficacy and Emotion Regulation. *Frontiers in Psychiatry*, 11, 526. <https://doi.org/10.3389/fpsy.2020.00526>
- Li, M. (2016). Pre-migration Trauma and Post-migration Stressors for Asian and Latino American Immigrants: Transnational Stress Proliferation. *Social Indicators Research*, 129(1), 47–59. <https://doi.org/10.1007/s11205-015-1090-7>
- Matlin, S. A., Depoux, A., Schütte, S., Flahault, A., & Saso, L. (2018). Migrants' and refugees' health: towards an agenda of solutions. *Public Health Reviews*, 39(27), 1–55. <https://doi.org/10.1186/s40985-018-0104-9>
- Mucci, N., Traversini, V., Giorgi, G., Tommasi, E., Sio, S. De, & Arcangeli, G. (2020). Migrant Workers and Psychological Health: A Systematic Review. *Sustainability*, 12(120), 1–28. <https://doi.org/10.3390/su12010120>
- OECD. (2021). *International Migration Outlook 2021 Key facts*. <https://www.oecd.org/migration/international-migration-outlook-1999124x.htm>
- Ooi, C. S., Rooney, R. M., Roberts, C., Kane, R. T., Wright, B., & Chatzisarantis, N. (2016). The Efficacy of a Group Cognitive Behavioral Therapy for War-Affected Young Migrants Living in Australia: A Cluster Randomized Controlled Trial. *Front. Psychol.*, 7, 1641. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2016.01641>
- Oras, R., Ezpeleta, S. C. D. E., & Ahmad, A. (2004). Treatment of traumatized refugee children with Eye Movement Desensitization and Reprocessing in a psychodynamic context. *Nordic Journal of Psychiatry*, 58(3), 199–203. <https://doi.org/10.1080/08039480410006232>
- Özer, S., Şirin, S., & Oppedal, B. (2016). *Bahçeşehir Study of Syrian Refugee Children in Turkey*. <https://www.fhi.no/globalassets/dokumenterfiler/studier/ungkul/bahcesehir-study-report.pdf>
- Öztürk, M., & Altuntepe, N. (2008). Türkiye’de Kentsel alanlarda Göç Edenlerin Kent ve Çalışma Hayatına Uyum Durumları: Bir Alan Araştırması. *Journal of Yasar University*, 3(11), 1587–1625.
- Richter, K., Baumgärtner, L., Niklewski, G., Peter, L., Köck, M., & Kellner, S. (2020). Sleep disorders in migrants and refugees: a systematic review with implications for personalized medical approach. *EPMA Journal*, 11, 251–260. <https://doi.org/10.1007/s13167-020-00205-2>
- Sal, M. (2020). *Kırdan Kente Göçte Sosyoekonomik Faktörlerin Etkisi “Siirt İli Örneği.”* Çankırı Karatekin Üniversitesi.
- Samhsa. (2014). *A Treatment Improvent Protocol Trauma-Informed Care in Behavioral Health Services TIP 57*.
- Saunders, N. R., Chiu, M., Lebenbaum, M., Chen, S., Kurdyak, P., Guttmann, A., & Vigod, S. (2019). Suicide and Self-Harm in Recent Immigrants in Ontario, Canada: A Population-Based Study. *The Canadian Journal of Psychiatry*, 64(11), 777–788. <https://doi.org/10.1177/0706743719856851>
- Schauer, M., Neuner, F., & T, E. (2011). *Narrative Exposure Therapy: A short Term Treatment For Traumatic Stress Disorders* (2nd editio). Hogrefe Publishing.

- Şen Tepe, Ç., Çulhacık, G. D., Durat, G., & Eker, F. (2018). Göçün Sessiz Kayıpları: Çocuk İntiharları. *Route Educational and Social Science Journal*, 5(34), 772–778. <https://doi.org/10.17121/ressjournal.1561>
- Solgun, C., & Durat, G. (2017). Göç ve Ruh Sağlığı. *J Hum Rhythm*, 3(3), 137–144.
- Spallek, J., Reeske, A., Norredam, M., Nielsen, S. S., Lehnhardt, J., & Razum, O. (2015). Suicide among immigrants in Europe--a systematic literature review. *The European Journal of Public Health*, 25(1), 63–71. <https://doi.org/10.1093/eurpub/cku121>
- Stein, B. D., Jaycox, L. H., Kataoka, S. H., Wong, M., Elliott, M. N., & Fink, A. (2003). A Mental Health Intervention for Schoolchildren Exposed to Violence A Randomized Controlled Trial. *JAMA*, 290(5), 603–611. <https://doi.org/10.1001/jama.290.5.603>
- Türk Tabipleri Birliği. (2016). Savaş, Göç ve Sağlık. In *Journal of Chemical Information and Modeling* (Vol. 53, Issue 9). Türk Tabipleri Birliği Yayınları.
- Tuzcu, A., & Bademli, K. (2014). Psychosocial Aspects of Migration. *Psikiyatride Guncel Yaklasimler- Current Approaches in Psychiatry*, 6(1), 55–66. <https://doi.org/10.5455/cap.20130719123555>
- Tuzcu, A., & Ilgaz, A. (2015). Effects of Migration on Mental Health of Women. *Psikiyatride Guncel Yaklasimler- Current Approaches in Psychiatry*, 7(1), 56–67. <https://doi.org/10.5455/cap.20140503020915>
- UNICEF. (2017). *Geçici Koruma Statüsündeki Bireylere Yönelik Rehberlik Hizmetleri Kılavuz Kitabı*. Tanıtıcı Yayınlar Dizi No 82.
- Unterhitzberger, J., Wintersohl, S., Lang, M., König, J., & Rosner, R. (2019). Providing manualized individual trauma - focused CBT to unaccompanied refugee minors with uncertain residence status: a pilot study. *Child and Adolescent Psychiatry and Mental Health*, 13, 22. <https://doi.org/10.1186/s13034-019-0282-3>
- Vatansever, M., & Erden, G. (2018). Mülteci Çocuklar ve Ergenler ile Yapılan Psikolojik Görüşme Üzerine Bir Derleme. *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi*, 25(2), 175–186.
- World Health Organization. (2018). *Report on the health of refugees and migrants in the WHO European Region: no public health without refugee and migrant health*. <https://www.euro.who.int/en/publications/html/report-on-the-health-of-refugees-and-migrants-in-the-who-european-region-no-public-health-without-refugee-and-migrant-health-2018/en/index.html>
- World Health Organization. (2021). *Refugee and migrant health*. https://www.who.int/health-topics/refugee-and-migrant-health#tab=tab_1
- World Health Organization. (2022). *WHO psychological intervention effective in preventing mental disorders among Syrian refugees in Turkey*. <https://www.who.int/news/item/11-01-2022-who-psychological-intervention-effective-in-preventing-mental-disorders-among-syrian-refugees-in-turkey>
- Yıldırım, A. (2004). *Kentleşme ve Kentleşme Sürecinde Göçün Suç Olgusu Üzerindeki Etkileri*. Ankara Üniversitesi.
- Yılmaz, E., & Çitçi, S. (2011). Kentlerin Ortaya Çıkışı ve Sosyo-Politik Açından Türkiye’de Kentleşme Dönemleri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(35), 252–267. <https://doi.org/10.17755/esosder.75208>
- Yücel, U., Türkoğlu, Ö., & Ekşioğlu, A. (2021). Göç ve Kadın Sağlığı Hizmetleri. *Adnan Menderes Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 5(2), 361–370. <https://doi.org/10.46237/amusbfd.775726>
- Yurtsever, A., Konuk, E., Akyüz, T., Zat, Z., Tükel, F., Çetinkaya, M., Savran, C., & Shapiro, E. (2018). An Eye Movement Desensitization and Reprocessing (EMDR) Group

Intervention for Syrian Refugees With Post-traumatic Stress Symptoms: Results of a
Randomized Controlled. *Front. Psychol.*, 9, 493.
<https://doi.org/10.3389/fpsyg.2018.00493>

EXTENDED ABSTRACT

In the discipline of economics, there is a tradition challenging the orthodox/mainstream thinking: heterodox economics. This approach remained relatively unpopular until the mid-20th century, but from the 1970s onwards it gained momentum with the effect of the changes in the economy and the politics of the capitalist world. In order to show the difference in the discipline in the 1990s, as a “new” concept “heterodox economics” started to be used widely. The main partnership of approaches within heterodox economics is to oppose the traditional mainstream orthodoxy and the neoclassical economics. However, it is important to emphasize that there is not a heterodox economics which is homogenous. Within the heterodox economics there are different approaches from theoretical, methodological and political point of view.

This study focuses on the above-mentioned heterodox economics. However, it is not easy to distinguish orthodox and heterodox approaches from each other within the discipline. In other words, the main basis for defining heterodoxy in the discipline of economics and its borders with orthodoxy are the differences in terms of theoretical, ideological and policy proposals of the schools.

This study adopts the definition of heterodoxy which is widely accepted in the relevant literature. The schools selected here as the representatives of heterodox economics are Marxist-Radical Economics, Post-Keynesian Economics, Cambridge Keynesians, Sraffian Economics, Former Institutional School, Historical School, Austrian School, Neo-Austrian School, Public Choice Theory, Feminist Economics, Socio-Economics and Evolutionary Economics.

The aim of this study is to trace the traditions known as "heterodox" in postgraduate studies in Turkey. In this context, the postgraduate theses written in Turkish universities in the period of 1990-2019 is to be examined, and based on the findings the status of the heterodox traditions is exhibited. This study, on the one hand, is revealing the current state of the heterodox traditions in Turkey, on the other hand, it aims to provide a roadmap to researchers who want to study in this field.

There are three main reasons why this paper focuses on the period of 1990-2019. First of all, although the history of schools with an understanding of heterodox economics goes back a long way, the use of the concept of heterodox economy is a relatively new situation. In fact, despite the existence of old traditions such as Marxist and Institutional economics, the use of the concept is relatively new and its widespread use dates back to the 1990s. For this reason, 1990 was chosen as the starting date of the study. A second reason is that the use of keywords is not common in the theses scanned and difficulties in reaching all of the theses. The last reason is that the existence and development of different traditions within a discipline require a certain period of time.

The study has its own specific limitations. The first one is the way of determining the school/schools of thought that are conceptually entering in the field of heterodox economics. Undoubtedly, a narrower or wider heterodox field can be determined according to a different theoretical and conceptual framework. The second is whether the selected keywords are sufficient or not. This problem has been alleviated to some extent by taking into account the keywords of theses obtained. Therefore, the keywords searched in the search engine of the National Center for Thesis are more than those listed in the study. Thirdly, in the search carried out with the keywords, some theses completed in other fields outside of economics and public finance have been reached and included in the study. The fourth is the problem of how a thesis can be classified as heterodox. In such cases, it has been decided by examining the content, introduction and conclusion sections of the thesis in detail.

Totally 258 theses have been included in this study. They were chosen as a sample of the study among 11 thousands dissertations. Of all the theses, those classified as having a heterodox economics perspective consists of only 2.5%. However, it is observed that there has been an increase in the number of the thesis adopting heterodox economics perspective since 2000s. The dissertations within the scope of heterodox economics are mostly concentrated in old and “central” universities such as Marmara, Ankara, Istanbul, Gazi, METU and Hacettepe. One can see that heterodox economics is becoming popular slowly among the scholars from Akdeniz University, Dokuz Eylül University, Mersin University, Eskişehir Osmangazi University, Dicle University, Çukurova University and Niğde Ömer Halisdemir University.